

Емпирични характеристики на антидискриминационното правосъзнание по признаците „възраст“ и „увреждане“

Лейман Тюлеоглуева

Summary

Discriminatory behaviours take many forms, but they all involve some form of exclusion or rejection. Discriminatory laws have existed in many countries, including Bulgaria. Legal consciousness is one of the most important factors that plays significant role in the process of implementation of non-discriminatory laws.

От юридическа гледна точка дискриминацията е противоправно ограничаване или лишаване от права на определена категория граждани поради национална или расова принадлежност, пол, имуществено положение, политически и религиозни убеждения или други признаци. Дискриминацията може да е резултат и от институционално установено неравенство, водещо до пряко или косвено нарушаване на правата и законните интереси на определени групи лица, формирани по различни признаци, до нееднакво третиране, унижаване или подценяване на гражданите поради тяхната народност, раса, религия, пол, произход и т.н.

В исторически план проблемът за различията, пораждащи дискриминация заема особено място. Още древните мислители (гръцките историци и римските юристи) споделят интересни виждания в тази насока, като водещо място в някои от техните анализи заемат въпросите за различията по пол или имуществено положение.

В средновековието твърде осезателно е влиянието на различни схоластични схващания за жената като носител на някои нетипични за мъжа качества, което повлиява и съдържанието на понятието “равнопоставеност на половете” в основните нормативни системи - религията, моралът, обичаите и правото. Различните религиозни доктрини по свой начин интерпретират взаимоотношенията между мъжа и жената, като редица от тях формулират постулати, влизащи в противоречие с някои съвременни джендър - теории.

С появата в правно-социологическата теория на понятието “етноцентризъм”, определящо параметрите на някои специфични форми на дискриминация, анализите се насочват към психологическия компонент в правното съзнание, формиращ мотивите за дискриминационно поведение. Като особен вид психологическа нагласа (“ние” и “другите”), изключващ всякаква солидарност извън собствената група и проектиран върху ролеви функции, етноцентризмът формира стереотипи, които провокират поведение, близко до дискриминационното. На институционално ниво етноцентризмът води до нарушаване на основни права, основаващи се на определени различия и изразяващи особената позиция, която определени социални групи заемат в обществено-политическия живот.

Преодоляването на юридическия позитивизъм и съчетаното прилагане на правния анализ с емпиричното правно-социологическо изследване дава нов тласък на анализите относно равнопоставеността и изграждането на антидискриминационно правосъзнание.

В този смисъл правно-социологическият анализ е безспорно най-широката концептуална скала в рамките, на която се “вместват” двата основни аспекта на проблематиката²¹⁶. Първият аспект обхваща правно-социологическите параметри на

²¹⁶ В българската правна теория най-задълбочено и пълно правно-социологическият аспект на проблема за функционалната връзка между антидискриминационната политика и антидискриминационното правосъзнание е разгледан от Ст. Наумова. Вж. **Наумова, С.** . Социология на правото. Исторически традиции и перспективи на развитие. С., БАН, с. 492-534. Вж. също **Наумова, С.**

принципите на равнопоставеността. Вторият - това е проблемът за дискриминацията като форма на социална девиация. Що се отнася до правото, то тук нещата се свеждат до намирането на адекватни законодателни решения, доколкото юридическата отговорност е много важна, но не единствена възможност за противодействие на различните форми на дискриминацията.

В правно-социологически контекст дискриминацията е форма на социална девиация, върху чието разпространение или ограничаване основно влияние оказва не само законодателството, но и онези форми на правното съзнание, които мотивират дискриминационно или антидискриминационно поведение.

Началото на комплексен теоретико-емпиричен анализ на проблемите за равнопоставеността и критериите за наличието на дискриминация се поставя в края на 19-ти и началото на 20-ти век. С обособяването на социологията в самостоятелна наука, изследваща основните елементи на социологическата структура и факторите, обуславящи нейната стабилност или дисфункционалност, се формират нови схващания за различните ролеви функции, а по-късно в рамките на социологията на правото се заражда и развива теорията за социалната девиация, значителна част от която е посветена на въпросите на дискриминацията.

Създаването на концепцията за личността, в чийто модел се включват биогенните, психогенните и социогенните елементи и въвеждането на понятието "социална роля" дава възможност за проектирането му върху проблемите на дискриминацията и за определяне на позициите на дискриминираните в контекста на ролевите функции. Криминологията, наказателното право и наказателно-процесуалното право определят като особен вид престъпления онези общественоопасни деяния, които нарушават принципите за равнопоставеност. Дискриминационното поведение в различни варианти се криминализира или декриминализира като съществува доста голямо разнообразие в европейската криминологична и наказателноправна теория и практика.

Анализът на проблемите на дискриминацията, на нейното разпространение и отражението ѝ в общественото правосъзнание изисква прилагането на надеждни емпирични методи на изследване и конкретни методики на интерпретация и изводи за ефективността на съществуващото законодателство.

В разглеждания контекст интерес представлява подготвеното емпирично правно-социологическо изследване, чиято цел е да събере достатъчна по обем надеждна информация за нивото на антидискриминационното правосъзнание в представителна извадка от граждани-неюристи, както и психологическите нагласи и оценки на ангажираните в този род дейност лица. Една от задачите на изследването е да се изяснят основните елементи на правосъзнанието на гражданите и включването в тяхната ценностна система на елемента "антидискриминационно поведение". Предвид сложността на изследването и неговите специфични параметри се прилага не стандартна, а модифицирана методика на извадката чрез използване на определени "типологични" признаци.

На емпиричен анализ и проверка са подложени следните групи от въпроси:

- Степен на информираност относно дискриминацията по признаците „възраст“ и „увреждане“
- Психологически нагласи и ценностни ориентации към дискриминационното поведение по признаците „възраст“ и „увреждане“.
- Готовност за дискриминационно или антидискриминационно поведение по признаците „възраст“ и „увреждане“.

По същество става въпрос за емпирично изследване на функционалната връзка между антидискриминационното законодателство и отражението му в

правосъзнанието както на дискриминирани лица, така и на институциите, ангажирани със специфични дейности в тази насока.

Съставена е анкета за оценка на качеството за потребители на социални услуги в дневен център за възрастни хора с увреждания. Доколкото Дневният център за възрастни хора с увреждания предоставя комплекс от социални услуги, които създават условия за цялостно обслужване на възрастните през деня, то тази анкета има за цел да проучи мненията за качеството на социалната услуга, която се ползва.

Целевата група включва възрастни хора с увреждания и по този начин кумулативно се изследват и двата признака на дискриминация, което е в унисон със съвременната антидискриминационна политика на ЕС.

Основните цели на изследването са да се проучат факторите, чрез които се осигурява:

- Гарантиране на равноправното положение на хората с увреждания;
- Преодоляване на социалната изолация чрез различни мероприятия целящи социалното включване на възрастните с увреждания в общността;
- Придобиване на нови знания, умения и навици за по-добро справяне с нуждите на ежедневието;
- Оказване на подкрепа на възрастните с увреждания и техните семейства;
- Осигуряване на постоянна и качествена грижа за всеки потребител;
- Професионална помощ на лицата с увреждания;
- Психосоциална и емоционална подкрепа;
- Специализирана терапевтична помощ за лицата, нуждаещи се от такава;
- Специфични терапевтични методи;
- Психологическо консултиране на потребителите;
- Осигуряване на здравна помощ и консултиране.
- Социална интеграция на хората с увреждания и упражняване на правата им;

Хората с увреждания най-често се оплакват от дискриминация и са засегнати най-вече от това, че трудно си намират работа и че не са приети в обществото като равнопоставени.

В момента близо 15 000 инвалиди си търсят работа чрез Агенцията по заетостта. От началото на годината 5255 души с различни заболявания са намерили препитание, а само 515 от тях са започнали работа. Статистиката на агенцията показва още, че 30 на сто от регистрираните инвалиди в бюрата по труда са със средно специално или висше образование. „Най-добре се реализират специалистите в областта на технологиите, икономистите и юристите“, поясниха експертите.

Въпреки че в Комисията за защита от дискриминация най-често се жалват лица с увреждания, изследване на „Евробарометър“ показва, че възрастта е най-разпространената причина за дискриминация – 58%, следвана от уврежданията – 47 на сто, и етническият произход – 40%.

След обработка да получените данни ще бъдат направени предложения и дадени насоки за преодоляването на проблемите на хората с увреждания.

Хората с увреждания в България са обект на нагласи и практики, наследени от миналото, когато повечето от тях са били изолирани, защитавани и обгрижвани от семействата си или от държавата.

По-голямата част от тях и днес продължават да бъдат изолирани. Високата степен на институционализация води до ограничаване на възможностите им за пълноценно включване в живота на обществото.

Затова основната работа на специалистите, работещи в специализираните институции, е да се смени нагласата на обществото към хората с ментални увреждания. Усилията трябва да се насочат към преодоляване на погрешните

представи, съжалението, безразличието и негативизма, с които се обграждат повечето хора с увреждания.

Много важно е усилията да бъдат насочени към представяне на хората с ментални увреждания като равнопоставени граждани в едно демократично общество; да се активират институциите, медиите и неправителственият сектор при провеждане на информационни кампании с цел повишаване на информираността на обществото по проблемите и възможностите на хората с ментални увреждания. Необходимо е медиите да променят начина на представяне на тази група хора в медийното пространство. Но най-важна и значима си остава ролята на персонала в мерките, които трябва да се предприемат при преодоляване на изолацията, в която се намират нашите клиенти.

Политиката на българското правителство е насочена към подобряване качеството на живот на хората с увреждания, недопускане на дискриминацията по признак "увреждане", осигуряване на равни възможности, пълноценно и активно участие във всички области на обществения живот.

Пред обществеността стои тежката задача: да предприеме мерки за премахване на психологически, образователни, социални, културни, професионални, финансови и архитектурни бариери пред хората с увреждания, за да се почувстват равнопоставени членове на обществото.

Основните насоки трябва да са в посока на:

- Недопускане на дискриминация;
- Осигуряване на равни възможности;
- Борба със социалната изолация.

Изключително важна предпоставка за успешното социално включване на хората със специфични потребности е промяна в нагласите в обществото спрямо тях. Необходимо е провеждането на дългосрочни кампании за преодоляване на "субективните" бариери и за промяна на стереотипите в начина, по който се представя и възприема увреждането и самите хора с увреждания. Много важно при този подход е хората с увреждания да се представят като носители на позитивни роли, като равнопоставени граждани в едно демократично общество. Кампанията за промяна на обществените нагласи трябва да протича успоредно с решаването на всички проблеми, свързани с уврежданията.

Необходимо е повишаването на степента на информираност на обществото за проблемите и възможностите на хората с увреждания и промяна в обществените нагласи спрямо тях.

Нужна е широка обществена подкрепа на дейности за осигуряване на равни възможности на хората с увреждания чрез провеждане на информационни кампании.

Активно следва да са ангажирани и медиите в процеса на повишаване на информираността на обществото по проблемите и възможностите на хората с увреждания. Следва да бъдат променени както визията, така и езикът и начинът на представяне на хората с увреждания в медийното пространство чрез работа с журналисти и експерти в сферата на масовите комуникации.

Наблюдаваната тенденция към усъвършенстване на механизмите за противодействие на различните форми на дискриминация определено е признак за доближаване на националната политика към европейските стандарти. Тази тенденция очевидно трябва да продължи и в бъдеще като се има предвид, че поначало за българското общество е характерна висока степен на толерантност, а това е основен фактор за изграждане на активно антидискриминационно правно съзнание и поведение.

ЛИТЕРАТУРА:

1. **Илиева, И.** Правата на жените като права на човека и системата на ООН. (В сб.) Научни трудове на ИПН, Т.2.С., БАН, 2005.

2. **Наумова, Ст.** Социология на правото. Исторически традиции и перспективи на развитие. С., БАН, 2012.

3. **Наумова, Ст.** Правно-социологически аспекти на превенцията на дискриминацията. (В:) Превантивната политика и съвременната престъпност, кол.сб. под ред. на **Ю.Бояджиева.С.**, БАК

4. **Раянова, Кр.** Правата на жените в системата на правата на човека. РУ "Ангел Кънчев", 2014.

5. **Ilieva, Irena**, Anti-Semitism and Islamophobia in Bulgaria. Actual legal and sociological aspects, Stato, Chiese e pluralismo confessionale, Rivista telematica www.statoechiese.it, novembre 2011, ISSN 1971-8543.

6. **Dobbin, Frank, and Erin L. Kelly.** How to Stop Harassment: Professional Construction of Legal Compliance in Organizations. – American Journal of Sociology, N4/2007, p.1203.

За контакти:

Лейман Тюлеоглуева, докторант в Юридическия факултет на Русенския университет "Ангел Кънчев", тел.: 0889768610, e-mail: lemi69@abv.bg

Докладът е рецензиран от проф. д-р Стефка Наумова - Научен ръководител.